

utan egna reflektioner. Avhandlingens fokus ligger på redovisning av empiri mer än på analys och slutsatser, och någon diskussion om orsaken till skillnaden mellan teori och praktik förs egentligen inte.

Thornberg Knutsson har tagit del av en imponerande stor mängd beslut från sju olika länsstyrelser, och flera rapporter och skrivelser från RAÄ. Hon undviker klokt nog att göra poänger av dåligt motiverade och illa formulerade beslut, som det dessvärre finns gott om, vilket alla som antingen sysslat med verksamheten yrkesmässigt eller har varit berörda av i rollen av fastighetsägare vet. De genomgångar hon har gjort av sitt källmaterial utifrån olika parametrar och de slutsatser hon kommer fram till väcker förstås en stor mängd frågor och därmed öppnar hon för vidare utvärderingar och forskning.

Avhandlingen saknar illustrationer, och den har också en påverkan som gör att antalet läsare riskerar att bli alltför få. För den här avhandlingen borde vara obligatorisk läsning både för alla tjänstemän som på någon nivå hanterar byggnadsminnesfrågor, och på de utbildningar där framtidens handläggare utbildas. De beslutsfattande myndigheterna har i Agneta Thornberg Knutssons avhandling fått en mycket vederhäftig utvärdering av den verksamhet man bedriver – nu är det faktiskt bara att sätta igång och förändra praktiken.

Karin Gustavsson, Malmö

Anna Storm: *Hope and Rust. Reinterpreting the Industrial Place in the Late 20th Century*. Royal Institute of Technology, Stockholm 2008. 214 s., ill. ISBN 978-91-7178-855-9.

Fabriken som fenomen framställs i västerländskt perspektiv alltmer som tillhörig det förflutna, trots att tillverkningsindustrin i bl.a. Sverige har stor ekonomisk och social betydelse. I Sverige arbetar ca 700 000 människor i tillverkningsindustrin. Som näring var den 2006 fortfarande störst i landet, t.o.m. större än den näringsgren som i statistiken kallas hälso- och sjukvård och sociala tjänster. Men det är knappast fabriken vi tänker på när vi söker nyckelsymboler för vår egen tid. I tanken tillhör den historien, i praktiken arbetar ganska många av oss där.

Fabriker som töms på sin ursprungliga tillverkning blir emellertid inte sällan platsen för annan produktion. När industrimiljöer bevaras startas andra produktionslinjer. Historia och kulturarv är två sådana produkter

vid sidan av andra verksamheter som måhända flyttar in i de tömda rummen. Industrihistorikern Anna Storm har sin avhandling undersökt sådana processer där industrimiljöer ges nya betydelser.

Storm beskriver väl hur Järnverket i Avesta blev kulturarv. När kommunen tog över Norra verken på 1980-talet stod många av lokalerna tomma, medan andra befolkades av föreningar och småföretag. Någon större hyresgäst gick inte att få tag i. Storm menar att några kulturella evenemang och inte minst utställningen Avesta Art 1995 blev en vattendelare. Vid samma tid bildades ett kommunalt fastighetsbolag som arbetade med att ställa om området för andra funktioner. Kommunen utlyste en namntävling för industriområdet Norra verken. Koppardalen blev det vinnande förslaget. Storm menar att Koppardalen visserligen pekade mot en del av industrins historia, men framförallt avsåg förnyelse och framtid.

Anna Storm identifierar istället en grupp om tio personer, såväl inom som utom den kommunala administrationen, som drev omdaning av Norra verken. De flesta hade inte haft någon anknytning till järn- och stålindustrin och hade därför heller ingen erfarenhet av området förrän det var övergivet. Med en liten och aktiv kommunal arbetsgrupp nåddes framgångarna lättare. I den mån det uppstod delade meningar och konflikter ansågs lösningen finnas i upplysning.

Konstruktionen av Koppardalens unika egenskaper, skriver Storm, skapades av platsens förmodade identitet och förflutna, men också genom jämförelser med andra platser. Det som framförallt fördes fram som värdefullt var det gamla järnverkets byggnader och två bevarade masugnar.

När Storm ställer frågor om hur betydelsen har förändrats i bevarade fabriksmiljöer kan jag bli litet besvärad av att hon inte är mer specifik i sitt frågande. För vem förändras betydelserna? Och på vilket sätt kommer olika betydelser till uttryck för olika sociala grupper? Hade jag fått välja hade jag gärna sett sådana frågor besvaras istället för det förhållandevis omfattande utrymme som ägnas Avestas historia.

Storm har besökt och undersökt ytterligare två fabrikskomplex, som ett slags jämförelse- och referensobjekt till Koppardalen. Ironbridge Gorge Museum formerades under 1960- och 70-talen. Men redan 1779, när Ironbridge stod klar som världens första järnbro, var den en turistattraktion. Museet öppnade 1973 med ambitionen att skapa en hel arbetarmiljö. Även här var lokalbefolkningen frånvarande i projektet. Ironbridge

framstår som ett kulturturistiskt pionjärprojekt.

Det följande kapitlet handlar om hur järnverket Meidericher Hütte blev Landschaftspark Duisburg-Nord. Hur hanterades det industriellas mörka och ljusa sidor? De mörka aspekterna var inte bara knutna till fabriken utan också till föroreningar, arbetslöshet, konflikter kring invandring och skuggor från andra världskriget och Tredje riket. Hyttan slog igen 1985. 1989 öppnade landskapsparken Duisburg-Nord. Redan tidigt lades fokus på natur och landskap. Naturen tycks ha använts för att återerövra den svårt förorenade platsen från industrialismen. Inte heller här var lokalbefolkningen engagerad i någon högre grad. Några menade att hela regionen höll på att rekonstrueras för att passa en ännu inte existerande medelklass.

Storm ser tre rörelser som signifikanta för en ny attityd till fabriken som kulturarv. 1955 etablerades begreppet Industrial Archaeology i Storbritannien. I början av 1970-talet formades det som skulle komma att kallas ekomuseer i Frankrike, ett slags museum uppbyggt av ett territorium, arv, minnen och människor snarare än traditionella museibygnader, föremål och berättelser. I Sverige skulle Gräv-där-du-står-rörelsen få stor betydelse för uppmärksamheten av det industriella arvet.

Ekomusei- respektive Gräv-där-du-står-rörelserna lämnar dock Storm därhän i den fortsatta avhandlingen. Det är litet synd. Eller är det kanske så att den del av kulturarvsfältet som fokuserar fabriker inte präglas av amatörerna, lokalhistorikerna och de som grävde där de stod? Inget av hennes tre exempel förefaller ha drivits som kulturarvsprojekt av människor med egna minnen och erfarenheter av fabrikslivet. Istället är det inflyttade eldsjälar från medelklassen och intresserade tjänstemän som fick saker att hända. Storm pekar trots allt på en grupp pensionärer som ägnade sig åt lokalhistoria och som ingick i nätverk av arbetslivsmuseer. Varför dessa inte kunde vara delaktiga i bevarandet av Koppardalen framgår dock inte.

Ändå beskrivs de tre rörelserna som till väsentliga delar vara just rörelse- och amatördrivna. Eventuellt beror denna skillnad på något som skulle kunna kallas tidsanda. Under 1980- och 90-talen blev fabriken en vedertagen kulturmiljö och inlemmades i det gängse kulturarvsfältet. Det är under dessa år – om vi bortser från pionjärprojekt som Ironbridge – som fabriksmiljöer också blev föremål för omfattande och resursdrivande bevarandeinsatser. Amatörernas plats i sådana processer var långt ifrån givna och samtidigt avradikaliserades åtminstone gräv-rörelsen successivt. I exemplet Avesta

nämner Storm en repressiv bruksanda som en möjlig anledning till att arbetare och allmänhet inte har tagit någon avgörande del i omdaning och omtolkningen av Koppardalen.

Storm noterar, som flera andra, hur kulturarv och industri inte alltid har haft en bekymmerslös relation. Industri och kultur har i många sammanhang betraktats som varandras motsatser. Men återanvända industriella platser genomgår processer, menar hon, där de görs harmlösa och ofarliga. En vara, skriver hon, kan skapas utifrån fascinationen för misär och farlighet men den har inte råd med att vara otrevlig. Att återanvända industriella platser innebär ett slags försoning med det förflutna. Samtidigt har rosten blivit ett slags modevara för över- och medelklassens bostäder, kontor, kaféer och konstgallerier. Slutet av 1900-talet var också en period av industriell ruinisering. Ruinen är associerad till autenticitet. Men den industriella ruinen är, enligt Tim Edensor (som var opponent på disputationen), också betraktad som ett anti-kulturarv genom sin desorganisering och mångtydighet.

Samtidigt pekar Storm på att de sätt på vilka lokala samhällen förstår sina övergivna fabriker också speglar detta samhälles framtidsvisioner. Ja, kanske det. Det är ett påstående som inte är tillräckligt undersökt. Generellt sett tror jag att Storm skulle ha varit tvungen att gå djupare i förändringsprocesserna för att kunna belysa detta och inte minst vems framtidsvisioner vi pratar om. Jag hade gärna sett att hon hade kommit något närmare processerna, i detalj. Nu framstår detta påstående som högst rimligt, men det är liksom inte kunskapsbärande.

De viktigaste resultaten av Anna Storms undersökning är, som jag ser det, hur dessa platser har förvandlats till attraktioner, en del av upplevelseindustrin, och hur dessa projekt i huvudsak har varit ett medelklassprojekt, dvs. detta är att betrakta som avhandlingens två slutsatser. Hennes beskrivningar av hur dessa processer har gått till är snarare avhandlingens resultat. Det är ett bra bidrag som pekar mot fler frågor. Varför var inte arbetarna och företagen själva delaktiga i kulturarviseringen? Storm föreslår svar som handlar om kris, ett allmänt större intresse i det förflutna och återanvändningen och omtolkningen av miljöerna. Hur dessa delar eventuellt skulle hänga ihop och om de överhuvudtaget skulle vara giltiga återstår att undersöka.

Detta är en ganska väl genomförd avhandling om en central process i våra förhållningssätt till det förflutna. Min kritik riktas i huvudsak mot två förhållanden, dels

den empiriska begränsningen till fabriken, dels hanteringen av teoretiskt laddade begrepp.

Det finns en aspekt i utgångspunkterna som känns litet förutsägbar och som skulle behöva en omtolkning. Anna Storm envisas, liksom de flesta andra industrihistoriker, med att utgå ifrån ett ekonomisk-historiskt perspektiv på industrisamhället. Hon delar då, helt rimligt, in det i tre faser. Vid varje övergång har historia producerats, inte minst nu i den tredje då man kan säga att industrihistoria etablerades och konsoliderades. Det vore intressant om Storm hade kunnat relatera sin industrihistoria till annan jämförbar historia i industrisamhället. Vad står fabriken för jämfört med t.ex. skolan eller sjukhuset? På vilket sätt är de del av samma epok?

Storm gör dock en poäng av att välja ett studieobjekt som representerar en stark stereotyp om industrisamhället. Ty järn- och stålindustrin, menar hon, är särskilt utsatt för omtolkning. Hon menar också, helt korrekt, att fabriken har blivit den mest framträdande symbolen för industrisamhället. I någon mån tycker jag att det är olyckligt att hon arbetar vidare med den förutsättningen istället för att utmana den.

Ibland är det oklart om Storm skriver om kulturarv i allmänhet eller om hon fokuserar industrins kulturarv. Det senare är ju trots allt ett tämligen begränsat fält, även i perspektiv av begreppet och epoken industrisamhället. Gräv-där-du står-rörelsen behandlas t.ex. som begränsad till fabriksarbete, vilket är en onödig gränsdragning eftersom den också sträckte sig till den offentliga sektorns arbetsplatser.

Storskaliga fabriker har många nämnare gemensamt med andra storskaliga miljöer från industrisamhället, t.ex. fortifikationens bebyggelse och många olika slags institutionsmiljöer. Kulturarviseringen av sådana tjänstproducerande miljöer är inte utforskade men väntar trots allt på en rejälare undersökning, som genom en sådan breddning skulle kunna ha ambitionen att uttala sig om storskaliga anläggningar i industrisamhället och inte bara om fabriker.

Min andra övergripande kritiska synpunkt handlar om den teoretiska apparaten och hur den används. Min bedömning är nämligen att den varken aktualiseras nämnvärt i undersökningen eller påverkar den. Som huvudsakligt teoretiskt anslag etableras den hermeneutiska cirkeln, som beskrivs ungefär som att undersöka detaljnära respektive på avstånd med sammanhangen synliga. Tolkning och omtolkning korresponderar, menar Storm, med denna hermeneutiska dialektik mellan detalj och totalitet. Men hur? Och var?

Generellt används en uppsättning begrepp som är teoretiskt laddade utan att denna laddning kommenteras närmare. Identitet och klass är två framträdande exempel. Materialitet är ytterligare ett som knappast utvecklas utan används litet hur som helst. Förmodligen avses här byggd miljö i allmänhet. Det är alltid förvånande att se begrepp som är genomteoretiserade inom ett forskningsfält användas oreflekterade i ett annat. Men givetvis är det inte säkert att Storm skulle producera mer kunskap genom att fördjupa sig i begreppsfloran, men den borde inte ha fått stå okommenterad i så hög grad som nu är fallet.

Lars-Eric Jönsson, Lund

Mikael Johansson: *Next to Nothing. A Study of Nanoscientists and Their Cosmology at a Swedish Research Laboratory*. Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet, Göteborg 2008. 146 s., ill. ISBN 978-91-628-7395-0.

Kan man tänka sig en ”kultur utan kultur”? För en humanist eller samhällsvetare kan frågan förefalla närmast absurd, eftersom kulturskapande ju hör till det fundamentalt mänskliga. Men hur märkligt det än kan låta, finns det mitt i det högteknologiska samhället en vetenskaplig subkultur vars medlemmar faktiskt ser sig själva som ”en kultur utan kultur”. Om detta har socialantropologen Mikael Johansson skrivit en doktorsavhandling med titeln *Next to Nothing*.

På MC2, Institutionen för mikroteknologi och nanovetenskap vid Chalmers i Göteborg, erbjuds man enligt en affisch ”*next to nothing*”. Det man intresserar sig för där är nämligen avstånd som mäts i nanometer. En sådan är en miljondel av en millimeter, alltså näst intill ingenting alls. Nanovetenskapen kallas ibland ”atomslöjd” därför att man söker studera och manipulera materien på atomär nivå. De som sysslar med sådant menar ingalunda att det skulle ge ”näst intill ingenting”, utan att det tvärtom skulle kunna göra det möjligt att få fram allt från slitstarkare bildäck till datorchips att sätta in i människors hjärnor som hjälp vid vissa funktionshinder.

Vad läsarna av avhandlingen får ta del av är emellertid inte långa utläggningar om vad nanovetenskap egentligen är och vad den kan vara bra för. Istället handlar den om nanoforskarna själva och hur de skapar en meningsfull tillvaro inom sitt laboratoriums väggar och